

göstermesini kendi prensipine aykırı bir delil olarak görüyor: çünkü Mevlâna zihnî değil, teessürî faaliyetini temsil eder. Nasreddin Hoca, Yunus Emrenin mistik hikâyeleri, Türk mimarisi, güzel yazı, Türk çömlekçiliği v. s. millî kültürün bariz örnekleri diye gösterildiği halde, Heyd'e göre, bunlar diğer milletlerin san'atlarından müteessirdir, bundan dolayı millî kültürler medeniyet temaslarından ayrılamaz.

U. Heyd, Gökalp'ın «Türkleşmek, islâmlaşmak, muasırlaşmak» şeklindeki üçlü nazariyesinin ilk taslağını Yusuf Akçora'nın «Üç tarz-ı siyaset» inde buluyor. Halbuki biz bu mukayeseyi ve uzaktan tesiri evvelce bir makalemizde ve Heyd'in zikrettiği kitabımızda izah etmiştik [H. Z. Üken, Ziya Gökalp, sh. 21-22]. Aynı meselede H. zade Ali'nin (Ali Turan) 1905 de Azerbaycanda Fuyuzat ve Millet dergilerindeki neşriyatı ile ne derecede önderlik ettiğini anlatmıştık ki, Heyd bu nokta üzerinde durmamaktadır. Müellif Gökalp'ın fikirlerini sırf ilmi olmaktan ziyade esaslı siyasî olan milliyetçilik cereyanının temeli saymaktadır.

ARNOLD J. TOYNBEE: *L'HISTOIR UN ESSAI D'INTERPRETATION*, Trad. par E. Julia, Gallimard, Paris, 1951, pp. 610. —

Son yıllarda büyük umumî tarihi ile şöhret kazanan Toynbee, mufassal eserinin özünü bir cild halinde neşretmiş ve bu kitap fransızcaya çevrilmişti. Burada müellif ne 19 uncu asra mahsus tarih filozoflarının sistematik manzarasını, ne de müesseseler sosyolojisi yapan sosyoloğların araştırma tarzını benimsemiştir. Toynbee'nin gayesi, Wells gibi, tarihin muhtelif manzarası ve devirleri arasında bazan psikolojik, bazan spekülâtif tahliller ve yaklaşımlar yaparak, müşahhas ve çok şekilli vak'aları eğip bükmeden, mahiyetlerini bozmadan onların mânasına nüfuz etmektir. Bundan dolayı tarih filozofları ve tarih sosyoloğlarından farklı olarak ona eklettik bir tarih psikoloğu diyebiliriz.

Gerek bu eserinde, gerek muhtelif senelerde yazdığı 1948 de topladığı *Civilization on trial* adlı eserinde bizim tarih ve kültürümüzü ilgilendiren fasıllar ve mütalealar olduğu için burada ondan kısaca bahsetmeden geçemeyeceğiz. A. J. Toynbee, eserinin postülâlarından biri olarak, eski çağlarda göçebelerin yerli- lere üstünlüğünü, çünkü hayvanları ehlileştirme ve sürüleri idare etmenin basit ziraatten daha güç bir tekniği gerektirdiğini iddia ediyor. Bu suretle göçebelere - itibarî - bir imtiyaz payı verdikten sonra, bir çok istilâları ve yeni kuruluşları bununla izaha kalkıyor. Böylece step akımlarına hususî bir mâna vererek Ed. Demolins'in «Yol içtimaî tipi nasıl yaratır» adlı meşhur eserindeki tahlilin tam zıddı neticelere varıyor. Bununla beraber okuyucu eserin hiç bir tarafında bu tarihî fanteziyi tamamen ciddiye alamıyor. Meselâ bu babiste «Osmanlı» medeniyetini hareketsizleşmiş medeniyetlere nümune olarak veriyor. Avar'lar otlaklarını bırakmaya mecbur oldukları zaman, yerleştikleri memleket halkına insan sürüleri gibi muamele etmişlerdir. Toprağın mahsulünü hayvanlar vasıtasıyla değil, insan emeğiyle çıkarmışlardır. Fakat bu nevi hegemonia'lar uzun süremez. Osmanlılar ise bu bakımdan nevilerinde tektirler. Yerleştikleri memleket halkına bütün san'atları yaptırarak, onları idare hayatına iştirak ettirerek, kendileri yalnız hâkimiyeti ellerinde tutarak hareketsiz ve devamlı bir medeniyet kurmuş-

lardır. Toynbee bunu isbat için Lybyer'in «Kanunî zamanında Osmanlı idaresi» adlı kitabından faydalanıyor. Fakat tanınmış tarihçi bu meselede bir kaç bakımdan aldanmaktadır: Osmanlılar kabile akını halinde gelip yerleşmiş değillerdir. Kendilerinden üç asır önce Anadoluya yerleşmiş olan Türklerin medeniyetine varis olmuşlardır. [F. Köprülü'nün «Osmanlı İmparatorluğunun menşei», «Bizans müesseselerinin tesiri», «Selçukilerde devlet teşkilâtı» adlı makalelerine bak: Millî tettebular, Türkiyat dergileri, birincisi fransızca kitap olarak çıkmıştır.] Fatih ve İkinci Bayezid zamanına kadar Osmanlılarda san'atlar hemen yalnız Türklerin elinde iken sonradan İmparatorluğa dahil unsurlar da girmeye başlamışlardır [Topkapı sarayı: Ehl-i-hiref defterleri]. 16 ve 17 inci asırlarda Anadoludan Rumeliye geçip yerleşen Türklerin yerini doldurmak için Rumeliden Anadoluya hıristiyanlar nakledilmiştir. [Ö. L. Barkan, Rumeliye yerleşmeye dair makaleleri ve Kanunî devri nüfus sayımına ait harita]. İstanbuldaki azınlıklardan bir kısmı da sonradan gelip yerleşmişlerdir [H. Z. Ülken, La formation des villes, etc., 1939]. Osmanlı imparatorluğunun hareketsizliğini Hint yolunun bulunmasında ve Yakın Doğu ticaret yolunun 17 inci asırdan sonra ehemmiyetini kaybetmesinde aramak daha doğru olur.

Toynbee yukarıda zikrettiğimiz diğer kitabının (Islam, the west and the future) adlı faslında [S. 184 - 212] bu medeniyetin inkırazından bahsederken, son asırdaki iki türlü reform hareketini işaret ediyor. Bunlardan Wehhabîler ve Sünnî'lerde rastlanan ve iptidai, faantik doktrine körü körüne bağlanan garb aleyhinde cereyana zealotizm diyor. Ona göre zealotler «devekuşu gibi kafalarını kumasokmak suretiyle görülmediklerini ve kurtulduklarını zannederler». Onca bu hareket neticesizdir İkinci cereyan Mısırdaki Mehmet Ali ve İstanbul'daki Selim III. zamanında başlıyan ve bugün Atatürk Türkiyesiyle inkişaf eden *herodianism* adını verdiği cereyandır. Bu cereyanın karakteri maziyle bütün rabitaları kesmek suretiyle garplılaşmaktır. Müellif bu cereyanın da kendi kendini inkâra gittiği için, başka bir yoldan başarısız olduğuna kanidir. Bu hareketlerin teferruatına ve islâm âlemindeki modernist cereyanlara Gibb'den çok az vukufu olan Toynbee, gerek tarihimiz gerek bugünkü devrimiz hakkında kabataslak ve umumî hükümler vermektedir. Bununla, Yakın Doğu'daki içtimaî hareketlerin apologie'sini yapmaya kalkmıyoruz. Fakat her halde bu hareketlerin doğru ve sakat cihetlerinin meydana çıkarılması için bu tarzda tarihî fantezilere değil etraflı sosyolojik tetkiklere ihtiyaç vardır. Yalnız şu noktayı hemen işaret edelim ki eserini hıristiyanlık apologie'si ile bitiren İngiliz tarihçisi (S. 224 - 252) islâmiyet hakkında da çok müsamahalı ve iyi görüşlüdür. Meselâ kast ve yabancılık fikirlerini kaldırmak suretiyle bu dinin milliyetçiliğe zemin hazırladığını kabul ediyor.

W. C. SMITH: *MODERN TURKEY, ISLAMIC REFORMATION*, Typed, Summer, 1951, Montreal, Canada, sh. 41. —

Müellif «Türkiye halkı müslümandır» diye söze başlıyor. Ona göre bir taraftan garplı talebeler, diğer taraftan başka müslüman kavimleri bu hususta yarıcı bir fikir yaymaktadırlar. Fakat memleketi yakından görünce Türkiyenin yalnız müslüman değil, son asırlar içinde islâm âlemini ayakta tuttuğu ve bu âlemin başı olduğu anlaşılıyor. Cumhuriyet Türkiyesinin islâm doktrinini terkettiği